Філософія

DOI: 10.15421/172054

УДК: 316.75:340.12

Роль філософії права в формуванні свідомості суспільства сучасної формації

Елеонора Скиба, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Мета дослідження – з'ясувати місце філософії права як наукового знання про правову реальність у системі формування свідомості та правової свідомості. Актуальність роботи полягає у необхідності дослідити значення філософії права як відображення правової реальності суспільства у його теоретичному аспекті та місця і значення філософії права у створенні соціально-культурного дискурсу сучасності. Яким чином це знання має відповідати на виклики сучасності? У статті розглянуто необхідність досліджування значення філософії права у процесі формування свідомості та правової свідомості особистості та осмислення, яким чином філософія права, виконуючи своє пряме призначення вивчення онтології права, може стати в нагоді подолання перманентно існуючих криз у суспільстві. Результати аналізу дозволили з'ясувати, що філософія права, виконуючи свої численні функції, стає фундаментальним підґрунтям розбудови свідомості та правосвідомості суспільства. Виявлено, що такі функції філософії права як освітньо-виховна та ціннісно-орієнтаційна вибудовують систему індивідуальних та колективних пріоритетів цінностей та логічно обґрунтовують їх важливість та універсальність для існування людини і суспільства. Проаналізовано, що філософія права допомагає встановити зв'язок між власним індивідуальним досвідом праворозуміння та набутим науковим пізнанням. Доведено, що теоретичне дослідження моделей правової реальності філософією права як галуззю наукового знання про сутність права займає істотно місце у системі вивчення соціальних цінностей. Висновки роботи доводять, що, занурюючись у систему правоосмислення, філософія права сприяє розвитку індивідуальної здатності особистості до критичного осмислення та суб'єктивної оцінки набутого знання. Встановлено значення філософсько-правової свідомості як одного із чинників подолання перманентно існуючих криз у суспільстві. Використання філософії права як методології засвоєння правової реальності сприяє формуванню та постійному відтворенню здібності обробляти інформацію на принципах справедливості, рівності та поваги до культурного різномайття.

Ключові слова: колективна свідомість, індивідуальна свідомість, правосвідомість, філософія права, філософія, функції філософії права, соціальні цінності, комунікація

The role of the philosophy of law in the development of modern consciousness

Eleonora Skiba, Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs

The purpose of the study is to find out the place of the philosophy of law as scientific knowledge of legal reality in the system of formation of consciousness and legal consciousness of society. The relevance of the work lies in the need to explore the importance of the philosophy of law as a reflection of the legal reality of society in its theoretical aspect, the place and significance of the philosophy of law in creating the socio-cultural discourse of our time; it is necessary to identify how this knowledge can and should respond to the challenges of our time. The article considers the need to study the importance of the philosophy of law in the process of the formation of consciousness and legal consciousness of the individual and to understand how the philosophy of law, fulfilling its direct purpose of studying the ontology of law, can participate in overcoming the permanently existing crises in society. The results of the analysis made it possible to find out that the philosophy of law, fulfilling its many functions, becomes the fundamental basis for the formation of consciousness and legal awareness of society. It was found that such functions of legal philosophy as educational and value-oriental build a system of individual and collective priorities of values and logically substantiate their importance and universality for the existence of man and society. It is analyzed that the philosophy of law helps to establish a connection between one's own individual experience of legal understanding and acquired scientific knowledge. It is proved that a theoretical study of legal reality models by the philosophy of law as a branch of scientific knowledge about the essence of

law occupies a significant place in the system of studying social values. The conclusions of the work prove that, plunging into the legal system, the philosophy of law contributes to the development of the individual ability of a person to critical thinking and subjective assessment of acquired knowledge. The significance of philosophical and legal consciousness as one of the factors for overcoming permanently existing crises in society is established. The use of the philosophy of law as a methodology for the assimilation of legal reality contributes to the formation and constant reproduction of the ability to process information on the principles of justice, equality and respect for cultural diversity.

Keywords: *collective consciousness, individual consciousness, legal consciousness, philosophy of law, philosophy, functions of the philosophy of law, social values*

Роль философии права в формировании сознания общества современной формации

Елеонора Скиба, Днепропетровский государственный университет внутренних дел

Цель исследования – выяснить место философии права как научного знания о правовой реальности в системе формирования сознания и правового сознания общества. Актуальность работы заключается в необходимости исследовать значение философии права как отражении правовой реальности общества в его теоретическом аспекте, места и значения философии права в создании социально-культурного дискурса современности; необходимо выявить, каким образом это знание может и должно отвечать на вызовы современности. В статье рассмотрена необходимость исследования значения философии права в процессе формирования сознания и правового сознания личности и осмысления, каким образом философия права, выполняя свое прямое назначение изучения онтологии права, может участвовать в преодолении permanently существующих кризисов в обществе. Результаты анализа позволили выяснить, что философия права, выполняя свои многочисленные функции, становится фундаментальным основанием формирования сознания и правосознания общества. Обнаружено, что такие функции философии права, как образовательно-воспитательная и ценностно-ориентационная, выстраивают систему индивидуальных и коллективных приоритетов ценностей и логично обосновывают их важность и универсальность для существования человека и общества. Проанализировано, что философия права помогает установить связь между собственным индивидуальным опытом правопонимания и приобретенным научным познанием. Доказано, что теоретическое исследование моделей правовой реальности философией права как отраслью научного знания о сущности права занимает существенное место в системе изучения социальных ценностей. Выводы работы доказывают, что, погружаясь в систему правоосмысления, философия права способствует развитию индивидуальной способности личности критического осмысления и субъективной оценке приобретенного знания. Установлено значение философско-правового сознания как одного из факторов преодоления permanently существующих кризисов в обществе. Использование философии права как методологии усвоения правовой реальности способствует формированию и постоянному воспроизводству способности обрабатывать информацию на принципах справедливости, равенства и уважения к культурному разнообразию.

Ключевые слова: *коллективное сознание, индивидуальное сознание, правосознание, философия права, философия, функции философии права, социальные ценности*

Постановка проблеми.

Нехтування фундаментально-теоретичним або філософським значенням будь-якої практичної діяльності призвело до того, що ця практична діяльність перетворилася на самоціль, втратила значимість як процес соціальної активності, залученості окремого індивідуума до соціально-значимої діяльності створення ко-

лективної духовності. Суворонаціленість на економічні та технологічні досягнення, причому нехтування вищою метою цього прогресу – збереження і відтворення життя усього живого – призвели до спотворення картини світу, створення соціально-культурного дискурсу відірваності потреб сьогодення від найвищих потреб суспільства. Кризи, різноманітні за сферою та за методом прояву, на

нашу думку, переконливо свідчать саме про це те, що відбувається втрата трансцендентального, найвищого, споконвічного сенсу життя, має місце відокремленість досягнень сучасності від позачасових потреб суспільства.

Досягнення у практичній діяльності мали забезпечити стабільний прогрес, але події сучасності доводять, що технологічні, економічні досягнення не гарантують сталий розвиток. Кризи різного характеру впевнено доводять, що суспільство усього світу втратило можливість контролювати загальну ситуацію щодо криз та втрачає активну роль у розбудові загальної картини світу. Зрозуміло, що є чинник, на якому ґрунтуються всі останні фактори досягнення стабільності. Ми вважаємо, що таким фактором виступає свідомість суспільства, усе те, що узагальнює морально-духовну культуру суспільства.

Усі досягнення в економіці зводяться на ніщо раніше чи пізно, якщо термін «соціальний ефект» втрачає свій реальний зміст, свою найголовнішу мету: через опосередковані засоби змусити людину розмірковувати про сенс життя, про цілі отримання матеріального добробуту. Термін «філософія життя» або споріднені терміни щодо філософії кожної окремої сфери життя повністю ігноруються практиками, сприймаються як безглуздя, як «заняття ні про що». У такому разі філософія права нехтується практиками права, існує як наука для самої науки філософія права, філософія управління зневажається менеджерами-практиками та ін.

Аналіз досліджень.

Загальні питання впливу філософії права як наукового знання досліджується як вітчизняними, так і закордонними вченими. Принципи філософії права досліджують такі вчені, як І. Кальной, О. Данільян, П. Рабінович, С. Сливка, Т. Подковенко та ін. Розробляючи своє особисте оригінальне бачення, вчені розробляють бачення цієї проблеми на схожих методологічних принципах. Серед іноземних авторів треба виділити роботи Марка Теббіта (Mark Tebbit, 2017), який зазначає, що основна мета філософії права – це розробити філософське осмислення та обґрунтування юридичних концепцій і концептів. Автор застерігає, що наукові дискусії, тобто філософські роздуми витіснені радикальними змінами у суспільстві. Теббіт акцентує увагу на тому, що саме філософія демонструє, що

в реальній практиці юридичні норми істотно розходяться з вимогами моралі. Важливим для автора є той факт, що складні проблеми взаємодії та перетинання моральних і юридичних норм є предметом дослідження філософії права. Він приходить до висновку, що в багатьох випадках юридичні норми частіше виконують функцію стримування, ніж моральних орієнтирів. Їх мета – заборонити, встановити межі, а не мотивувати до позитивних дій. Наприклад, закон не вимагає дій благодійності або допомоги, які в суспільстві можуть сприйматися як моральний обов'язок. У цьому сенсі, закон керується мінімальним вмістом моралі, в основному орієнтуючись на необхідність обмежувати будь-які протиправні дії. Цікавим є міркування Теббіта щодо співвідношення моралі та закону. Між мораллю та законом немає ніякої гармонії і балансу. На його думку не існує збігу між мораллю і законом, вимоги або сподівання на це, за вченим, є міфом. І цей міф піддавався різного роду рефлексії у зв'язку із теоретичними доробками щодо несправедливості взагалі та боротьби за рівні права. У зв'язку з цим одним із найважливіших для філософії права є питання про сутність справедливості, її визначення, та її можливості (Tebbit, 2017).

Раймонд Векс (Raymond Wacks, 2014), розмірковуючи про функції філософії права, намагається вирішити питання чи можна розглядати закон поза соціального контексту. Чи є серед спеціальних цілей закону, така як захист індивідуальних прав? Важливим питанням, на думку філософа, є проблема взаємозв'язку моральної та юридичної відповідальності, проблема справедливості покарання, концепція шкоди та багато інших.

Він наполягає, що теорія права дуже відрізняється від юридичної практики. Вчений підкреслює, що філософія права займає особливе місце, вона абстрактна. На це вказує і український вчений Сливка підкреслюючи, «що право є трансцендентним. Воно діє незалежно від свідомості людини, її буття у світі (чи поза світом), – тобто право містить невидимі приписи, абстракції, які неможливо помістити у межі звичайного мислення, чистого розуму» (Сливка, 2014, с. 90). Ми живемо в світі постійних проблем і перед обличчям несправедливості і жорстокості світу, дуже легко можна перейти до

простого грубого спрощення і риторики при спробі пояснити і висвітлити справжню природу і функцію закону і права, зазначає Вакс. Абсолютна аналітична ясність, чіткість і скрупульозність при обмірковування фундаментальної природи закону права і справедливості, чітке обґрунтування значень юридичних концепцій, на думку вченого, не є для філософії права обов'язковими, принципово суттєвими. Філософія права в цьому разі має вирішальне значення у визначенні та знаходженні ідеалів і цінностей, які визначають і підтверджують наш спосіб життя. Цю думку Вакса (Wacks, 2014) також підтримує Сливка (Сливка, 2014) зазначаючи, що філософія права, перебуваючи на віталійних, філософсько-біологічних засадах, підтримуючи життєвий порив, обґрунтовує, що право існує з антропоцентричною, метафізичною і трансцендентною метою. Тобто воно потрібне для її життя на Землі, для обґрунтування мети життя» (Сливка, 2014, с. 90).

Лері Мей та Джеф Браун (May, & Brown, 2009), аналізуючи місце філософії права, вказують, що саме філософія права допомагає зрозуміти, що закон може створити справедливість в суспільстві, якщо він працює через застосування загальних правил, але ці загальні правила не просто і нелегко пристосовуються до уже сформованих фактів життя. Це призводить до того, що застосування закону до конкретних фактів реалізується в справедливості чи несправедливості для когось. Закон базується на спробі запобігти несправедливості, але за самою природою закон може також привести і до несправедливості. Ми бачимо, що закон і справедливість знаходяться в дуже складних відносинах взаємозалежності і взаємоперетину. Необхідність глибокого аналізу, вивчення співвідношення одиничного та загального, вміння бачити всю картину загалом – філософія права допомагає побачити проблему, зрозуміти її складність, побачити сутність концепції справедливості (May, & Brown, 2009).

Кристофер Кутц (Kutz, 2007, 2014) автор багатьох досліджень щодо проблем філософії, права та моралі підкреслює важливість розуміння взаємодії індивідуальної та колективної відповідальностей. У своїй роботі він піднімає питання моралі та політичної філософії, природи політичної легітимності та

метафізики закону. Підкреслюючи особисту та колективну відповідальність людини за створення певної картини світу, автор зазначає, що деякі речі, про які ми шкодуємо, або за які нас дорікають, ми робимо навмисно і самостійно. Він звертає нашу увагу на те, що наше життя все більше ускладнюється жалюгідними фактами, спричиненими через наші дії з іншими людьми або з соціальними, економічними та політичними інститутами суспільства, де ми живемо. Намагаючись підняти свій рівень життя, ми опиняємося в ситуації, коли починаємо не звертати уваги на такі «неважливі» питання, як: а чи можна купляти стіл, який виготовлено з деревини, що знаходиться під загрозою зникнення; чи морально мати прибутковий бізнес в іноземній країні, де є політичні в'язні; як бути громадянином країни, яка бомбардує населення іншої? Розуміючи складність вирішення цього питання, Кристофер Кутц зазначає, що хоча в кожному з цих випадків ми стоїмо поза тінню зла та не несемо прямої відповідальності, але все ж і не знаходимося в повному сенсі на стороні світла, підкреслюючи індивідуальну відповідальність і підкреслюючи філософсько-правову невизначеність моральності та справедливості в суспільстві.

Джефрі Мерфі (Murphy, 2013) у своїй роботі «Філософія права» відзначає, що, на його думку, філософію права потрібно розуміти як спосіб застосування раціональної логіки до права як галузі знання, принципу аналітики до самого предмету права. Мерфі вказує на особливість філософії права – це обґрунтування логічної структури закону, це логіка застосування норми закону. Філософія права не тільки дає пояснення правової концепції, але, що важливіше, через аналітичне обґрунтування юридичної норми, вона (філософія права) може коректувати застосування цієї норми закону. Здійснюючи філософський аналіз юридичної концепції, вона надає можливість зрозуміти, чому саме таким чином ця концепція має працювати і чому саме така концепція є найбільш доречною. Для Мерфі дуже важливо, що філософія права розглядає природу обґрунтування такої норми закону з точки зору моралі та ідентифікує, де таке обґрунтування може бути використано. Ця галузь знання, як зазначають вчені, переймається питанням

логічної структури будь-якого закону та виявляє, до якої міри такий аналіз роз'яснює та допомагає оцінити юридичну концепцію та її застосування на практиці.

Мета статті.

Метою дослідження є з'ясувати місце філософії права як наукового знання про правову реальність у системі формування свідомості та правової свідомості; розкрити, яким чином філософія права, виконуючи своє пряме призначення вивчення онтології права, може стати в нагоді подолання перманентно існуючих криз у суспільстві.

Основні результати дослідження.

У сучасному світі роль соціальних наук у забезпеченні стабільності розвитку стає все більш актуальною та вирішальною. Філософія та філософія права посідає дедалі вагоме місце у процесі розбудови свідомості, зокрема, правової. Ми бачимо, що досягнення будь-якою країною економічного розвитку не забезпечує цій країні сталого стабільного становища. Постійно відбуваються економічні, соціальні, екологічні кризи. Філософія та філософія права є тим потужним знаряддям, що може завдяки своїй специфіці проаналізувати внутрішню сутність проблеми і тим самим з'ясувати можливість перспективи. Соціально-економічний аналіз допомагає зрозуміти, що досягти сталого розвитку, та і взагалі стабільності існування, можна лише в умовах єдності та цілеспрямованості між різними факторами, які детермінують загальний рівень життя суспільства.

Соціально-філософське дослідження сучасного дискурсу встановило певні аспекти сталого розвитку, а саме: екологічний, економічний, демографічний, соціальний та культурологічний. Світове суспільство розуміє, що досягнути сталого розвитку не можливо тільки завдяки економічним зрушенням, технологічним досягненням.

Якісний спосіб життя не може бути побудований лише на досягненнях виробництва, сконцентрованість суспільних зусиль на виробництві як на головній меті призводить до знецінення людської особистості, її духовних, морально-етичних надбань. Суспільна цілісність як запорука стабільного розвитку має бути досягнена в усіх соціальних інститутах. Роль суспільної свідомості у розбудові політичних та економічних процесів надзвичайна. Тому така функція філософії

права як виховно-освітня дедалі більше має розумітись у суспільстві як фундаментальна. Прийшов той час, коли суспільство повинно приділити особливу увагу розвитку індивідуальної та колективної свідомості як особливого прояву активного духовного життя людини, яке реалізується через пізнання змісту реальності.

Життя доводить, що ті «примари», про які казав Бекон у своїй роботі «Новий Органон» у вигляді застарілих стереотипів, так чи інакше впливають на людську свідомість. Філософія права допомагає проаналізувати, що є суще та належне у житті, яким чином людський розум має дістатися істини у царині правотворчої діяльності. Як відомо, життя наповнене протиріччями, воно існує завдяки протиріччям. Постійні соціальні, культурні та економічні трансформації супроводжуються побудовою системи нових цінностей. Філософія права як наука допомагає людині зорієнтуватися, відшукати смисли у нових об'єктах, привнести ці нові цінності в систему свого досвіду. Вона аналізує правові явища, надаючи нам можливість бачити культурні, економічні та соціальні явища крізь юридичні норми, приписи. Встановлюючи зв'язки між культурними, економічними, правовими та соціальними явищами, з одного боку, та базовими цінностями, з іншого боку, філософія права допомагає інтегрувати соціально-правові смисли цих зв'язків. Знання з філософії права впливають на правове виховання та формування правової особистості. Вона випрацьовує методологію та механізм запровадження у правову дійсність процес вдосконалення правосвідомості, впливає на виховання загальної правової культури і, таким чином, впливає на державотворення в якості фактору загальної правової культури. Виконуючи виховно-освітню функцію, філософія права передає наступному поколінню систему здобутків правових цінностей минулого, надає можливість зрозуміти під впливом яких чинників суспільство сформувало саму таку систему цінностей. Соціально-філософський аналіз розбудови концепції правотворчості виконує важливе завдання запровадження свідомого відношення до норм та приписів у правовій культурі. Через розуміння історичного шляху формування правничої системи суспільно може сподіватися на дійсно відповідальне відношення

до правотворчих приписів. Відтворення приписів у правовій реальності суспільства самими суб'єктами права можливо лише за умови існування розвиненої особистої відповідальності та саморегуляції. Правове виховання відтворюється у процесі комунікативних відносин у соціально-культурному середовищі, під час реалізації особистістю ustalених норм. Втілення у правову дійсність правових цінностей відбувається на підставі свідомого засвоєння особистістю світоглядних концепцій. Якщо суспільство ставить на меті створити державу сталого розвитку, то мета всього виховання як завдання суспільних наук, зокрема філософії права, – формування суб'єкта права, людини, що має критичне мислення, свідомо прямує певним правовим орієнтирам, вважає за справу своєї гідності дотримуватися певних правових ідеалів. Доки суспільство метою правового виховання ставить формування законослухняної людини, такі загальнолюдські цінності, як справедливість, рівність, повага до права будуть тільки задекларованими гаслами, які не мають життєво важливої обов'язковості для особистості. Філософія права формує світогляд таким чином, що правові знання трансформуються у власні переконання, стають життєвими імперативами особистості. Коли правові знання стають власним світоглядом, набуті знання сприймаються як частина соціально-культурної спрямованості особистості. Учені відзначають, що у такому разі ми бачимо розвиток правової культури людини, соціальної групи, суспільства загалом. Соціальна цінність таких правових почуттів полягає у спрямуванні людської свідомості, а відповідно й поведінки, до духу права, його справжнього призначення, культивування цінностей права (Жданенко, 2013, с. 90).

Сучасна система виховання взагалі і правового окремо вимагає від кожного індивіда впродовж процесу соціалізації сконструювати себе як активно та відповідально діючого, компетентного та неупередженого суб'єкта права, який не обмежений стереотипами щодо віку, гендеру або нації. Виховання поваги до прав і свобод людини, особистої відповідальності як громадянина стали найважливішим завданням змісту освітньо-виховної функції сучасної філософії права. Виховання такої особистості можливе лише

при застосуванні принципу плюралізму у процесі засвоєння наукового знання. Розуміння єдності герменевтичного, феноменологічного, конкретно історичного методів, методу порівняльного аналізу із застосуванням різних прийомів, що базуються на принципах методологічного плюралізму, які враховують також особливості діалектичного методу допоможе привести свідомість людини до розуміння, що співіснування протилежностей або відмінностей у соціально-культурному просторі має вирішуватися через адаптацію, гнучкість, відкритість до трансформацій без втрати своєї особистої свободи або своїх прав та своєї індивідуальності.

Зовнішня та внутрішня міграційна, культурна та економічна політика всіх країн ставить нам за обов'язок дотримання принципу толерантності. Виховання в особистості спрямованості свідомого пошуку шляхів спілкування, здатності створювати єдність через повагу до різномайття, уміння через відмінність створювати спільність – все це є ознаками автономного суб'єкта права.

Філософія права, через формування в особистості критичного мислення надає людині зрозуміти шляхи побудови правової картини світу, проаналізувати здобутки сучасних правових доктрин і робить вагомий внесок у соціальну стабільність. Ця сфера наукового знання, розкриваючи світ буття права, допомагає зрозуміти, що через вивчення закону та праворозуміння середовища можна уявити загальну картину суспільства, і навпаки. Аналізуючи сутність права, досліджуючи розвиток правових доктрин, становлення морально-правових концепцій, філософія права сприяє не тільки розвитку правової свідомості, але й створює тим самим соціально-філософський дискурс. Наукові доробки цієї теоретичної галузі знання впливають на майбутні соціальні проекти. Дискурс, діючи як репрезентаційний аспект світу у вигляді соціально-правових процесів, відносин, соціально-економічних структур реальності, розкриває себе через «ментальний світ» правових та моральних цінностей у складному сплетінні із соціальним світом. Філософія права досліджує, які універсальні цілі переслідує право та закон і, таким чином, приймає участь у формуванні дискурсу. Дискурс, у свою чергу, не тільки репрезентує світ яким він є, він об'єднує вже наявні

і перспективні соціальні проекти. Філософія права бере участь у створенні майбутніх напрямків соціально-правових проектів. Як навчальна дисципліна вона формує навички, які допомагають особистості, зберігаючи власну ідентичність, аналітично мислити та позитивно сприймати соціально-культурне різноманіття. Досліджуючи загальні основи правової реальності, філософія права виходить за межі суто правничих питань. Вивчаючи онтологічний, антропологічний, екзистенціальний характер буття правової реальності, філософія права розглядає питання таких загально важливих цінностей, як справедливість, рівність, право, міра, добро в системі держави та окремої людини. Аналізуючи правову реальність, ми розуміємо культурний, економічний, соціальний зміст певного періоду країни. Вивчаючи правові явища крізь філософське бачення, ми виявляємо загально важливі смисли цих правових явищ, розуміємо їх як прояв культурно-історичних феноменів у формі правових явищ.

Філософія права надає можливість зрозуміти буття як загальнолюдську цінність, вона досліджує культуру, мораль через правові норми, вивчає свідомість людини на рівні правозастосування. Займаючись соціально-правовими реаліями, філософія права звертає увагу на вічні питання хаосу та порядку, смислу та цінності соціуму, людини та держави, таким чином, ця наука досліджує, що є для людини та держави найголовнішим і найважливішим, у якому на пряму має суспільство спрямувати свої зусилля, вона звертає увагу суспільства на свідомість та правову свідомість як рушійних чинників існування буд-якої спільноти.

У зв'язку з цим важливим є зауваження Кристофера Кутца (Kutz, 2007), відомого американського вченого, що філософія права порушує питання щодо вищого призначення буд-якої діяльності. У зв'язку з цим він досліджує питання взаємозалежності моралі, закону та права. На нашу думку, загострення питання індивідуальної відповідальності за життєдіяльність усієї громади є дуже актуальним. Треба зауважити, це питання було завжди за покладено за загальну мету до якої суспільство мало прямувати, наразі принцип індивідуальної та колективної взаємовідповідальності є, можливо, одним із най-

потужніших культурологічних концептів, який передає відповідальність індивідуума та спільноти за відтворення життя навіть як біологічного процесу. Вважаємо, що життя безперечно довело, самі здобутки у політичній, економічній, соціально-культурній сферах не призводять до бажаного результату стабільності або звершень, якщо втрачається сам сенс цієї діяльності – розвиток особистості як носія духовно-культурного коду людини. Минув той час, коли світову спільноту закликали визнати індивідуальну моральну відповідальність за колективні дії. Тепер уже зрозуміло, що мало висвітлювати таку відповідальність у якості гасла, треба вжити рішучих законодавчих заходів не тільки щодо заборони прямої шкоди, але й за бездіяльність у сфері духовної культури. Ми визнаємо, що увесь світ опинився в ситуації, коли гасла не працюють, логіка захисту життя спонукає суспільство знайти нову ідеологію задля виживання.

На перший план у цьому сенсі виходить найважливіша, як на нашу думку, функція філософії права та філософії, а саме: виховна-освітня. Саме філософський аналіз допомагає побачити амбівалентність будь-якого феномену дискурсу, зрозуміти перспективи розвитку та запропонувати нові соціально-культурні проекти

У цьому сенсі ми бачимо значення філософії права не як теоретичного, відірваного від життя знання (як часто сприймається пересічним громадянином), але як галузі знання, яка має суто практичне значення: як галузі, що створює найвищу цінність суспільства – особистість. Філософія права сприяє розвитку таких навичок як критичне та аналітичне мислення, творчість, емпатія, повага до різноманітності, толерантність.

На нашу думку, ціннісно-орієнтаційна функція філософії права розвиває соціальну, громадянську компетентність та компетентність культурної обізнаності. Пліуралізм, як методологічний принцип пізнання нової парадигми реальності, зокрема правової реальності, заявлений постмодерністським мисленням як принцип осмислення соціальних презентацій і дистрибуцій, привів до включення в алгоритм пізнання світу принципи множинності, фрагментарності, цінності досвіду маргінальних груп, що, немину-че, призвело до відкритого діалогу з ними

і визнання їх в якості суб'єкта. Створилась можливість включення до категорії активно діючих суб'єктів різних соціальних груп, що, безумовно, змінює загальну картину світу, включає досвід кожного на принципах рівності та справедливості.

Саме філософський аналіз привертає увагу до питання, чи є сучасна ідеологія життя життєдієвою, чи забезпечує розуміння цілей існування людини сам процес її існування, чи не порушують логіку життя людини та її постійного відтворення наявні у суспільстві стандарти життя. Розвиток комунікативної компетентності є необхідною складовою створення особистості в процесі соціалізації. Викреслювання із системи освіти прямого спілкування викладача і здобувача освіти унеможлиблює формування спеціаліста в будь-якій галузі. Стільки в процесі прямого обговорення теоретично чи практично засвоєного знання може відбуватись процес трансформації прослухування інформації та її засвоєння, через розвиток критичного мислення відбувається перехід і взаємодія між особистим інтелектуальним зусиллям, здобутою інформацією та суспільним досвідом. Розвиток суспільства через розвиток особистості передбачає активне занурення індивідуума в суспільне життя, сприймання цілей спільноти як своїх персональних цілей.

До цієї думки також приходять Мерфі та Коулен (Murphy, & Coleman, 2013). Вони акцентують нашу увагу на те, що нормативний дискурс тільки тоді є цінним, коли він цілком аналітично зрозумілий та раціонально структурований. У цьому сенсі філософія повинна артикулювати та підтримувати стандарти раціонального критицизму і боротися із темрявою, яка оточує будь-яку практику.

Філософія права, на їх думку, вивчає онтологію чи походження права, досліджуючи, яким чином створюються норми, які цінності життя вони захищають. Філософія права – це, звичайно, дискурсивна дисципліна. Її проникливо описують як мислення в повільному темпі. Як дослідники зазначають, адвокатство, особливо в усній аргументації перед апеляційним судом, часто «мислить у швидкому русі», але ключовим фактом є те, що і практика, і філософія права спираються на раціональність та логічність думки. Адвокатство, як правило, вимагає

більшої уваги до риторики, ніж філософія. Підкреслюючи важливість філософського розуміння для загальної правової практики, вони вказують, що американська юридична освіта бере свій найвідоміший педагогічний підхід («метод Сократа») з філософії. Цей метод повинен проілюструвати та навчити тієї діалектичної майстерності, якої вимагає правознавство, як дискурсивна дисципліна. Не менш важливо, також, що філософія як дисципліна стосується буквально всього, будь то наука, мистецтво, мораль чи закон. Ми завжди можемо запитати будь-яку з цих галузей людської діяльності, яка її природа, що робить його таким, яким він є? Тому філософське теоретизування природи права та правових міркувань та відмінностей між законом та мораллю є основою набуття правових знань. Це є обов'язковий предмет для всіх студентів-юристів у Європі та Америці.

Як і у багатьох галузях філософського дослідження, філософське дослідження закону з'ясовує і чітко пояснює те, що часто є неявним та неаргументованим. Завдання філософії права полягає в тому, щоб висувати припущення відкрито і піддавати їх уважному аналізу. Автори дослідження були дуже вражені, коли студенти-юристи вказали філософію права як курс, який має велике практичне значення не тому, що вони вивчили якісь закони, але тому, що ця дисципліна навчила їх розуміти логіку використання закону та навчила їх юридичним міркуванням (Murphy, & Coleman, 2013).

Філософія права, як вказує Мармор (Marmor, 2010) надає всебічний аналіз сучасних дискусій про фундаментальну природу права – питання, яке лежить в основі юридичної філософії протягом століть. Закон, здається, є фактом, але цей факт має нормативне значення: він говорить людям, що вони повинні робити. Мармор стверджує, що безліч питань, що виникають через фактичні та нормативні особливості права, насправді лежать у площині філософствування та мають на меті розкрити юридичний закон через фундаментальні положення, дослідження природи цього явища. Окрім вивчення основних питань сучасної правової думки, філософія права надає критичний аналіз людей та ідей, що домінували в цій галузі в минулі століття.

Філософія права вивчає правову поведінку, інтерпретацію права та правових інститутів з точки зору суспільних відносин, які опосередковано розкривають морально-етичні цінностей. Вона презентує неупереджено тверезу філософську рефлексію з широкого кола питань класичної філософії, акцентуючи увагу на проблемах соціальної справедливості та рівності. Дослідження у цій сфері допомагає зробити новий акцент на розумінні соціально-правових контекстів: від класичних тем онтології права до сучасної теорії демократії, від перших роздумів про права людини до новітніх тем глобальної та гендерної справедливості. Філософські дослідження теми загального розуміння категорії справедливості, однієї із найважливіших у філософії права, стали підґрунтям подальшої розробки щодо визнання соціального досвіду та значимості жінок у розбудові загальної картини світу. Вивчення сутності права та ролі природного права у створенні законодавчої системи суспільства дозволило визнати жінку суб'єктом, як і чоловіка, і як результат, визнати її юридичні та політичні права.

Сьогоднішні законодавчі вимоги щодо забезпечення рівності прав та жінок є результатом досліджень та теоретичних дискусій у різних сферах знання, включаючи філософські науки. Завдяки філософським дослідженням було доведено, що нерівність гендерних ідентичностей буде доти відтворюватися у структурах праці, влади і катексису, доки влада, як соціальний інститут не буде змушена визнати, що біологічна відмінність не може бути виправданою причиною гендерної нерівності. У процесі аналізу причин постійного відтворення нерівного становища між чоловіком та жінкою було визначено, що ліберальний плюралізм, осягаючи рівноправність в термінах «додаткової моделі репрезентації», призводить до логіки розростання політик ідентичності.

При цьому ліберальний імператив толерантності стосовно «відмінностей» внутрішньо, тим не менш, ієрархічний і є, по суті, структурним привілеєм і прерогативою «влади». Можливість створювати умови, інтерпретувати ситуації, нав'язувати моральні та культурні норми все одно залишається в руках певної групи і, навіть у межах плюралізму, колишні маргінальні групи прагнуть до встановлення нового порядку ієрархії. Тобто акцентування

уваги на відмінностях безперечно призводить до відносин підпорядкування.

Представники наукових шкіл диференціюючої соціалізації, біологічного детермінізму стоять на позиції, що гендерні відмінності є першопричина, яка неминуче веде до суперечностей, конфліктів і природним чином встановлює ієрархію. На противагу цьому філософська наука встановила, що гендерна відмінність служить виправданням нерівності, сформованої і відтвореної структурами влади у всіх сферах соціального життя. Відмінність не може бути причиною ідеології панування, домінування. Біологічна відмінність з точки зору природного права не є справедливим обґрунтуванням соціальної, політичної або юридичної нерівності між чоловіком та жінкою. Поглиблене вивчення сутності природних прав людини допомогло філософії права виявити, що акцентування на відмінностях лише маскує справжню причину – можливість легітимізувати ієрархію, підпорядкованість та нерівність становища жінки, обґрунтовуючи це біологічними відмінностями.

Легітимація фрагментації як концепту створення реальності, культурні та соціальні зміни призвели до дедалі більшої стурбованості з приводу долі окремої особистості, що, неминуче, прискорило соціальні зміни. Криза ідентичності, і, зокрема, гендерної ідентичності бачиться як наслідок вражаючих соціальних та культурних трансформацій, що відбулися після Другої світової війни і особливо в 60–70-ті р.р. минулого століття. Процеси соціальних визвольних рухів суспільства, що відбулися в кінці двадцятого століття, сигналізують про необхідність визнання автономії окремої індивідуальності. У результаті численних досліджень було визначено, що наслідком рефлексії на соціально-культурні кризи стало широкомасштабне прийняття до уваги, раніше визначеної як другорядної такої соціальної категорій, як гендер. Філософія права теоретично осмислює кризу ідентичності та гендерної ідентичності як загальносвітову проблему сучасності, зокрема на законодавчому рівні. Заява про себе «Іншого» в якості рівноправного суб'єкта в дискурсі постмодерну, вихід раніш другорядних ідентичностей з маргінального положення сигніфікує філософсько-соціальний переворот і служить

його інтенсифікації в історично закріплених стосунках між домінуючими – підлеглими і в їх відповідних моделях репрезентації.

Оскільки ці інституціональні зрушення, зрештою, підривають стабільність форм колективної ідентичності, включеної в сучасні соціальні і політичні домовленості це забезпечує множинність демократичних культурних традицій.

Кожен індивідуум унікальний у своїй гендерній характеристиці безвідносної приналежності до біологічної статі: усі індивідууми, починаючи з дитячого віку, соціалізуються в суспільстві конкретним способом щодо своєї поведінки і прояву «належних» гендерних властивостей – чоловічих чи жіночих.

Дослідження з філософії довели, що немає ні метафізичного, ні онтологічного обґрунтування переваги однієї ідентичності над іншою, й ідеологія гендерної нерівності, яку ми спостерігаємо, є лише продуктом суспільної свідомості. Було встановлено, що ідеологічні конструкти виникають, набувають привілейоване становище і легітимність та здаються природними, виходячи з соціально закріплених звичаїв та гендерних стереотипів. Для розбудови демократичного суспільства та формування свідомості на сучасних засадах такі висновки є фундаментально важливі. Філософія права теоретично обґрунтовує необхідність та логічність закріплення нового соціального становища у нормативних документах.

Вивчаючи процес формування самого змісту категорії «гендерна ідентичність», філософія права вказує на важливість прийняття до розгляду соціального фактора для повного і всебічного аналізу формування цієї категорії. Постійний розвиток соціальних наук, що досі триває, забезпечує рішення проблеми відмінностей, вирішення якої актуально для бачення трансформації змісту гендерної ідентичності. Гендерна ідентичність – це культурно-комунікативний прояв особистості через її дії, це репрезентація себе через стиль і манеру одягатися, колірні переваги, жести, міміку і ходу, спосіб комунікації і т. п. Вікові зміни або зміна соціально-ціннісних орієнтирів особистості впливають на зміст гендерної ідентичності, що виражається в зміні набору маскуліних або фемінінних характеристик, репрезентованих суспільству. Важливим інструментом

виховання поваги до культурного різномайття є освітня виховна функція філософії права.

Одним із факторів впливу на правове виховання у сучасному суспільстві є подолання постійного відтворення у свідомості особистості гендерних стереотипів. Гендерна адаптація має за мету особистісне засвоєння жінкою або чоловіком способу життя, стилю поведінки, системи гендерних цінностей відповідно до умов, що склалися у сучасному суспільстві щодо гендерних відносин. Філософія вивчає соціально-культурний дискурс щодо формування та постійного відтворення гендерних стереотипів. Власова (2006), підкреслює, що гендерні стереотипи впливають на процес обробки інформації у співвідношенні із уже сформованими уявленнями про маскуліне та фемініне, які є штучними, притаманними певному історичному періоду певної культури та закріплюють розуміння суспільством соціально-культурних проявів особистості як суто жіночих або суто чоловічих. Не зважаючи на кардинальні соціальні, політичні та економічні зміни, жінок та чоловіків і досі сприймають як осіб з протилежними соціально-культурними характеристиками. Але крос-культурний аналіз свідчить про те, що немає біологічної обумовленості гендерних стереотипів. Зміст гендерних стереотипів більш пов'язаний із наслідками соціального розподілу. Упродовж соціалізації особистості гендерні стереотипи діють в якості вже готових соціально-культурних стандартів, впливаючи на когнітивний розвиток особистості. Сучасні дослідження доводять, що біологічні фактори не є дійсними чинниками існування гендерних стратифікацій (Скиба, 2017, с. 59). Навпаки, саме соціальні, культурні чинники та економічні фактори сприяють формуванню та функціонуванню гендерної дискримінації, а саме: обмеження у правах та можливостях особи будь-якої статі, офіційними приводом чого виступає статевая приналежність. Нові суспільні відносини зумовили зміни у засобах самореалізації, сигніфікації особистості щодо репрезентації гендерної ідентичності. Сприйняття суспільством жінки як активно діючого суб'єкта, наповнення новим соціально-культурним змістом визначення «жінка-активний творець історії» спричинили нові взаємовідносини між статтями,

що будувалися через нові засоби соціально-культурного виразу гендерної самоідентифікації.

Філософія права як галузь знання, що займається дослідженням цінності і значимості права у процесі створення юридичних відносин між громадянами та між громадянами і державою, вивчає становлення справедливості, рівності, поваги до прав людини у суспільстві. Тому питання гендерної рівності є важливим для загальної системи цієї науки. Сучасне суспільство запровадило низку норм, які забезпечують гендерну рівність. Ці дії є вкрай необхідними для забезпечення дотримання прав людини, що формує відповідальне та свідоме відношення до гідності окремого громадянина і тим самим зумовлює умови соціальної стабільності та нового рівня правосвідомості. Гендерна відмінність зумовлює величезну увагу філософії права до виховання неупередженого розуміння засобів соціальної, культурної реалізації чоловіка та жінки. Метод плюралізму допомагає філософії права визначити принцип справедливості на підставі компетентності особистості. Індивідуум, проходячи процес соціалізації, формує свою особистість у соціально-культурному контексті. Під гендерною соціалізацією у сучасному суспільстві розуміється уся сукупність соціальних та культурних норм, яким має наслідувати особистість, формуючи себе як чоловік або жінка. Процес соціалізації відбувається постійно через зміни соціальних, культурних ролей чоловіка та жінки. Соціальні інститути впливають на цей процес через дисциплінарні практики. Відносини влади постійно підтримують відновлення цих норм через прийняті у суспільстві гендерні норми поведінки. Визначені суспільством норми щодо соціального та культурного значення жінки або чоловіка впливають на відносини між статтями, творять певну систему соціальної значущості особистості не на підставі особистої компетентності, а на її належності до певного гендеру. Таким чином відбувається постійне відтворення стереотипів сприйняття жіночих чи чоловічих ролей у суспільстві. Філософія права допомагає зрозуміти соціальну сутність стереотипів та проаналізувати, яким чином сприйняття індивіду через гендерні стереотипи впливають на усю систему міжособистісних відносин у всіх

сферах життя. Гендерні стереотипи широко впроваджені у культуру. Їх вплив можна побачити у стилі управління, у методах ухвалення рішень, у засобах саморепрезентації та сигніфікації індивідууму. Під час соціалізації людина переймає певні зразки поведінки у будь-якій ситуації. Саме тому процес прояву своєї гендерної ідентичності має назву перформанс, людина створює свою певну поведінкову та комунікаційну особистість, вона відтворює своє розуміння гендеру через певні соціальні практики. Дослідження правових відносин різних народів та часів допомогло філософії права дослідити, що гендерна нерівність є полем дії ідеології, яка формувалася патріархатним дискурсом. Системний, історико-філософський аналіз юридичних норм доводить, що і уявлення, і ціннісні установки відрізняються не тільки в різних культурах у межах одного суспільства, а і в межах життя одного і того ж індивідуума. Уявлення і ціннісні установки одного і того ж індивіда піддаються віковим, соціальним і іншим змінам упродовж його життя. Філософія права, базуючись на наукових дослідженнях, вирішує питання розвитку громадянської компетентності що означає здатність діяти як відповідальний громадянин і повною мірою брати участь у соціальному житті. Дуже важливо що філософія права має усі можливості для формування свідомої відповідальності та конструктивного ставлення до дотримання прав людини, що передбачає підтримання соціальної та культурної різноманітності, гендерної рівності, соціальної згуртованості: складових, які мають стати фундаментальними факторами розбудови суспільства. Філософія права виступає як методологічна основа щодо розвитку навичок критичного мислення і конструктивної участі у діяльності громади та в ухваленні рішень на всіх рівнях — від місцевого і національного до європейського та міжнародного.

Висновки.

Проведене дослідження дозволило дійти висновків, що епоха індустріалізації «викреслила», знецінила цінності духу в якості фундаментальних, найголовніших, як таких, які є ціллю самого життя. Вони у процесі досягнення економічних здобутків стали сприйматись як такі, що не мають суто практичного значення, а значить є просто

«гаслами для слабких та нікчем». Але життя доводить що людина, її дух, само буття людини є мета усіх економічних, політичних та соціальних звершень, є центром загальної системи цінностей. Частина роботи всієї спільноти – це особиста індивідуальна робота над собою, робота над відновленням власної культури в широкому сенсі цього слова – культури споживання та виробництва, екологічної та комунікативної культури і таке інше. Без розвитку комунікативної компетентності не може бути розвитку особистості, не відбувається соціалізація особистості. Здобувач освіти впродовж засвоєння будь-якого знання має взаємодіяти із іншим, саме в процесі безпосереднього спілкування та особистої взаємодії відбувається засвоєння знання та формування особистого досвіду через критичне мислення. Відтворюючи себе через комунікативні форми та засоби, людини розширює коло спілкування та набуває вміння бути зрозумілим для партнера. Через розвиток комунікативної компетентності особистість включається до кола соціально активних індивідів, які можуть об'єднатися заради єдиної цілі. Спрямовувати свої зусилля на відтворення істинних вічних цілей, виправляти себе під вимоги Вічного Логосу – це процес збереження та відновлювання в собі сутності Людини, яка відчуває в собі залежність від Природи і одночасно відповідальність за Життя Природи. Така робота, що націлена на виживання Землі і всього живого як найважливіша мета людини може бути здійснена тільки завдяки розвитку компетентностей, таких як комунікативна. У цьому сенсі призначення філософії права як галузі знання про людину та право – привести свідомість всього суспільства

до єдиного розуміння необхідності подібної індивідуальної роботи з метою колективної відповідальності за виживання. Прагнення досягти економічного розквіту не буде мати успіху, якщо колективна і індивідуальна свідомість суспільства та особистості ставитимуть досягнення технічного або економічного зростання вище, ніж розуміння важливості Життя як самого процесу, як самої цілі існування людини. Життя саме по собі для багатьох втратило свою цінність, воно перетворилося на шлях і засіб досягнення матеріальних благ, а на рівні спільнот життя перетворилося на процес досягнення політичного панування і технологічного прогресу задля підпорядкування інших. У цих умовах завдання філософії права – розвивати соціальну компетентність як вміння конструктивно спілкуватися в різних середовищах, співпрацювати в командах та вести переговори. Вона передбачає толерантність, висловлення своєї та розуміння точок зору інших людей, а також здатність формувати і підтримувати упевненість і співчуття. Філософія права, займаючись освітньо-виховною діяльністю переймається формуванням громадянської компетентності, яка передбачає здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми в суспільних інтересах, зокрема щодо сталого розвитку суспільства. Основою відповідального та конструктивного ставлення до громадянської компетентності є повага до прав людини. Це передбачає брати участь у демократичних обговореннях, підтримання соціальної та культурної різноманітності, дотримання вимог гендерної рівності, соціальної згуртованості, індивідуальної відповідальності за навколишнє середовище.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Жданенко С. Б. Правовий менталітет та правове виховання. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 4 (18). С.184–189.
- Нова парадигма освіти у глобальному світі. URL: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53> (дата доступу 04.05.2020).
- Скиба Е. Ідентичність у сучасності. Чернівці: Твори, 2017. 124 с.
- Сливка, С. С. Філософські принципи у праві. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 782. С.87–95.
- Feinberg J., Coleman J., Kutz C. *Philosophy of Law*. Publisher: Cengage Learning, 2013. 1039 p.
- Karl N. Why Philosophy Has Been Central to Legal Education for More Than a Century. URL: https://www.huffpost.com/entry/why-philosophy-of-law-has_b_4606305 (дата доступу 13.05.2020).
- Kutz Ch. How Norms Die: Torture and Assassination in American Security Policy. *Ethics & International Affairs*. 2014. Vol. 28. P. 425–449.
- Kutz. Ch. *Complicity: Ethics Law Collect Age: Ethics and Law for a Collective Age*. Publisher: Cambridge University Press, 2007. 344 p.

- Marmor, A. *Philosophy of Law*. Publisher: Princeton University Press, 2010. 181 p.
 May L., Brown J. *Philosophy of Law: Classic and Contemporary Readings*. Publisher: Wiley-Blackwell, 2009. 642 p.
 Murphy J. *Philosophy Of Law: An Introduction To Jurisprudence*. Publisher: Routledge, 2017. 260 p.
 Murphy J., Coleman J. *Philosophy of Law: An Introduction To Jurisprudence*. Routledge, 2013. 260 p.
 Tebbit M. *Philosophy of Law: An Introduction*. Routledge, 2017. 316 p.
 Wacks R. *Philosophy of Law: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, 2014. 168 p.

REFERENCES

- Feinberg, J., Coleman, J., & Kutz Ch. (2013). *Philosophy of Law*. Cengage Learning.
 Karl, N. (2014). Why Philosophy Has Been Central to Legal Education for More Than a Century. Retrieved from https://www.huffpost.com/entry/why-philosophy-of-law-has_b_4606305.
 Kutz, Ch. (2014). How Norms Die: Torture and Assassination in American Security Policy. *Ethics & International Affairs*, 28 (4), 425–449.
 Kutz, Ch. (2007). *Complicity: Ethics Law Collect Age: Ethics and Law for a Collective Age*. Cambridge University Press.
 Marmor, A. (2010). *Philosophy of Law*. Publisher: Princeton University Press.
 May, L., & Brown, J. (2009). *Philosophy of Law: Classic and Contemporary Readings*. Wiley-Blackwell.
 Murphy J. (2017). *Philosophy Of Law: An Introduction To Jurisprudence*. Routledge.
 Murphy, J., & Coleman, J. (2013) *Philosophy Of Law: An Introduction To Jurisprudence*. Routledge.
 Nova paradigma osvity u globalnomu sviti [New educational paradigm and global world]. Retrieved from <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53> [in Ukrainian].
 Skyba, E. (2017). *Identychnist u suchasnosti [Identity and society]*. Chernovtsy: Tvoru. [in Ukrainian].
 Slyvka, C. C. (2014). Filisofski pryntsipy u pravi [Philosophical principles in law]. *Visnik Natsionalnogo universitetu «Lvivska politechnika» – Journal of Lviv Polytechnic National University*, 782, 87–95 [in Ukrainian].
 Tebbit, M. (2017). *Philosophy of Law: An Introduction*. Routledge.
 Wacks, R. (2014). *Philosophy of Law: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
 Zhdanenko, S. (2013) Pravovy mentalitet ta pravove vychovane [Legal mentality and legal education]. *Visnik Natsionalnogo universitetu «Jurydychna academia imeni Jaroslava Mudrogo» – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University*, 4, 18 [in Ukrainian].

Скиба Елеонора

Доктор філософських наук, професор
 Дніпропетровський державний університет
 внутрішніх справ

Email: eleonora.skliba@gmail.com

Skiba Eleonora

Doctor of Philosophical Science, Full Prof.
 Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs
 26, Gagarin Ave., Dnipro, 49010, Ukraine

ORCID: 0000-0002-6364-5207

Цитування: Скиба, Е. (2020) Роль філософії права в формуванні свідомості суспільства сучасної формації. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (5), 64–76. doi: 10.15421/172054

Citation: Skiba, E. (2020). Rol filosofii prava v formuvanni svidomosti suspilstva suchasnoi formatsii [The role of the philosophy of law in the development of modern consciousness]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (5), 64–76. doi: 10.15421/172054

Стаття надійшла / Article arrived: 10.07.2020

Схвалено до друку / Accepted: 24.07.2020